

نوح و نوحه

نوح و نوحه در بوشهر

پژوهشگر: نوحه رضوانی پور

آوانگار: علی شاه کام

بجزایع

انتشارات دبعل خزاعی

۱۳۹۶

نوحه‌ی نواح

نوحه خوانی در بو شهر

متین رضوانی پور

آوانگار: علی شادکام

مدیر هنری: محمد صمدی ■ نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۶ ■ شمارگان: ۳۰۰ نسخه
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۳۵۵۹-۶-۹ ■ تهران - صندوق پستی: ۱۴۱۵۵-۵۶۵۶

کلیدی حقوق محفوظه و مخصوص انتشارات دعبل خراعی است.

تکثیر، انتشار و بازنویسی این اثر یا قسمتی از آن (به هر صورت از قبیل کاذبی، الکترونیکی و صوتی) بدون اجازه‌ی مکتوب ناشر ممنوع است و پیگرد قانونی دارد.

سرشناسه: رضوانی پور، متین. ۱۳۴۲ - عنوان و نام پدیدآور: نوحه خوانی در بو شهر / متین رضوانی پور؛ آوانگار علی شادکام؛ به سفارش بنیاد دعبل خراعی. ■ مشخصات نشر: تهران: انتشارات دعبل خراعی، ۱۳۹۶. ■ مشخصات ظاهری: ۲۱۲ ص. ■ فروست: نوحه‌ی نواح؛ ۹-۶-۹۳۵۵۹-۶۰۰-۹۷۸-۶۰۰. ■ وضیعت فهرست نویسی: فیبا ■ موضوع: نوحه سرایی -- ایران -- بو شهر ■ موضوع: Dioges -- Iran -- Bushehr ■ موضوع: شعر مذهبی فارسی -- قرن ۱۴ -- مجموعه‌ها ■ موضوع: Religious poetry, Persian -- Collections -- ۲۰th century ■ شناسه افزودن: شادکام، علی، ۱۳۵۸ - شناسه افزوده: ۴۷۹۱۱۱۲ بنیاد دعبل خراعی ■ رده بندی گنگره: ۱۳۹۶ ۹۱۶ ۶۵ / PIR ۲۰۷۱ ■ رده بندی دیویی: ۸۰۸ / ۶۲۰۸ ■ شماره کتابشناسی ملی: ۴۷۹۱۱۱۲

فهرست

مقدمه مؤلف ❖❖❖ ۱۵

مقدمه آوانگار ❖❖❖ ۲۱

معرفی راویان ❖❖❖ ۲۸

نوحه‌های پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم

۱. شیعه شد وفات پیامبر ❖❖❖ ۳۳

۲. ای شیعه به سرزن موسم عزاشد ❖❖❖ ۳۵

۳. گریان جبرئیل در سما ❖❖❖ ۳۷

۴. شیعه زنوشد وفات رسول خاتم ❖❖❖ ۳۹

نوحه های حضرت علی علیه السلام

۵. شیعیان از نوزنید بر سر ❖ ۴۱
۶. شیعه شد ماه رمضان قتل شاهنشاه دین ❖ ۴۳
۷. شیعه باز این چه فغان و غوغاست ❖ ۴۵

نوحه های اعلام فرارسیدن ماه محرم

۸. ماه ای شد جان با ناله و غم ❖ ۴۷
۹. ای شیعیان که گر ماه زنا نوشد؟ ❖ ۴۹
۱۰. ماه محرم ز نر شد ❖ ۵۲
۱۱. شیعه به سرزنش عزا شد ❖ ۵۵
۱۲. در ماه محرم شیعه زنید بر سر ❖ ۵۷
۱۳. شیعه زن بر سر و سینه در این بزم ترا ❖ ۶۰
۱۴. شیعیان از نوبزنید بر سر ❖ ۶۳
۱۵. شد محرم یارون یا روز محشر ❖ ۶۵
۱۶. همراهم گراین زمین کربلاست ❖ ۶۷
۱۷. ز نوگویا محرم شد ❖ ۶۹
۱۸. ای عزاداران ز نوهنگام ماتم آمده ❖ ۷۱
۱۹. شیعه باز است و غم ❖ ۷۳
۲۰. ای شیعه ز نو محرم آمد ❖ ۷۶
۲۱. شیعه شد ماه عزا زنید بر سر ❖ ۷۸

۲۲. ای شیعه مگر قتل شه کربلا شد ❀ ۸۱
۲۳. آمد محرم ماه غم هنگام افغان و الم ❀ ۸۴
۲۴. ای شیعه بر سر زن با ناله و غم ❀ ۸۷
۲۵. شیعه ماه غم آمد موسم ماتم آمد ❀ ۹۰
۲۶. شیعه از نوشد قتل سبط پیمبر ❀ ۹۲

نوحه های حضرت قاسم علیه السلام

۲۷. بگفت اقا قاسم ای غم کبارم ❀ ۹۵
۲۸. گفت قاسم به زنان ❀ ۹۷
۲۹. قاسم روانه شد روی و جان ❀ ۹۹
۳۰. گفت قاسم به سالار و صدان ❀ ۱۰۱
۳۱. کشته شد زاده زهرا به شمشیر و سنین ❀ ۱۰۳

نوحه حضرت علی اصغر علیه السلام

۳۲. ای عند لیبان گلشن خراب است ❀ ۱۰۵

نوحه های حضرت علی اکبر علیه السلام

۳۳. به دشت کربلا لیلائی محزون ❀ ۱۰۷
۳۴. لیلا بگفت ای شه لب تشنه کامان ❀ ۱۱۰
۳۵. اکبر جوان لیلا ❀ ۱۱۳

۳۶. لیلا بگفت ای آرام جانم ﴿۱۱۵﴾
 ۳۷. اکبر روان شد چون سوی میدان ﴿۱۱۸﴾
 ۳۸. از تاب عطش سکینه گفتا ﴿۱۲۰﴾

نوحه حضرت عباس علیه السلام

۳۹. گفت عباس جوان ﴿۱۲۳﴾

نوحه های نسب و صبح عاشورا

۴۰. به عالم بانگ، لیلا، ت امشب واویلا ﴿۱۲۶﴾
 ۴۱. ای صبحدم يك دم منم ﴿۱۲۸﴾
 ۴۲. الوداع الوداع امشب شب السوراست ﴿۱۳۲﴾

نوحه های روز عاشورا و امام حسین علیه السلام

۴۳. شیعه بیا به سرزن ﴿۱۳۵﴾
 ۴۴. شیعه زن بر سینه و سر ﴿۱۳۸﴾
 ۴۵. لبالب گشته از خونابه غم باده دل ها ﴿۱۴۰﴾
 ۴۶. در قتلگاه گفتا زینب به اهل دوران ﴿۱۴۲﴾
 ۴۷. زیب آغوش پیمبر ﴿۱۴۴﴾
 ۴۸. شاه یثرب ماه بطحا ﴿۱۴۶﴾
 ۴۹. در عزا خاتون محشر حاضر است ﴿۱۴۸﴾

۵۰. آفاق پراز غلغله و شیون و شین است ❀ ۱۵۰
۵۱. شاه دین از زین بر زمین آمد ❀ ۱۵۲
۵۲. سرنخش حسین زینب به زاری ❀ ۱۵۴
۵۳. نوبت جنگ به سالار شهیدان آمد ❀ ۱۵۶
۵۴. شیعه زن بر سر زره وفا ❀ ۱۶۲
۵۵. بنشین تا به تو گویم زینب ❀ ۱۶۵
۵۶. قتل شاهنشاه کون و مکان است ❀ ۱۶۹
۵۷. پنهان میدان شد روان سبط رسول عالمین ❀ ۱۷۱
۵۸. سرش از دست کارزار حوبه نیزه جفا شد ❀ ۱۷۴
۵۹. در صف کربلا دهان شور و نوا ❀ ۱۷۷
۶۰. گریم بهر شاه دین و ملی و ملی ❀ ۱۷۹
۶۱. چو زینب به دروازه شام آمد ❀ ۱۸۰

نوحه های اربعین

۶۲. گشته وارد کربلا زینب حزین ❀ ۱۸۳
۶۳. زینب از شام وارد کربلا شد ❀ ۱۸۶
۶۴. حرم شاه دین آمد با شور و شین ❀ ۱۹۱
۶۵. شد اربعین شاه شهیدان ❀ ۱۹۴
۶۶. اربعین آمد و دل ها شده پر غم ❀ ۱۹۶
۶۷. آوردند در کربلا راس پر خون حسین ❀ ۱۹۸
۶۸. شد زن و موسم اندوه و غم اهل ولا ❀ ۲۰۱

۶۹. ای شیعه مگر از نوبت اربعین آمد؟ ❖❖❖ ۲۰۳

۷۰. اربعین آمد و وقت عزاء شد ❖❖❖ ۲۰۵

۷۱. ز شام غم روانه شد آل حیدر ❖❖❖ ۲۰۷

۷۲. اربعین گشت به پا شور محشر رسید ❖❖❖ ۲۰۹

www.ketab.ir

مقدمه مؤلف

بندر بوشهر از بنادر خلیج فارس، آب و هوایی نیمه بارانی در مرکز این استان با ۱۸ متر ارتفاع از سطح دریا است که از سمت شمال، غرب و جنوب به این خلیج محدود و در کتب و اسناد تاریخی با نام‌هایی چون «رام اردشیر»، «ابوشهر»، «لیان» و «ریشهر» به ثبت رسیده است.

موسیقی مذهبی بوشهر انواع و اقسام پرکاربردی در آیین‌ها، مراسم‌هایی چون دم‌دم سحری، ذکر خوانی، چاووشی، پامنبری، روضه خوانی، سینه زنی، بیت خوانی، مراسم صبح دم، شام غریبان، طفل صغیر و غیره دارد که پژوهشگران جمند محسن شریفیان مفصلاً در کتاب اهل ماتم درباره‌شان بحث نموده است و اشاراتی از مطالب ایشان را در ادامه آورده‌ام.

نوحه خوانی و سینه زنی نامی ترین گونه موسیقی مذهبی بوشهر در ایران است که در سالروز شهادت حضرات معصومین (ع) اجرا شده و پیوندی تنگاتنگ با ترانه های محلی این شهر دارد. بهره مندی نوحه خوانی بوشهر تنها از موسیقی آوازی و معروف به «بُر» است که با صفوف دایره ای و با خوانش پیش خوان یا سرخوان در بریکم یا اولین صف برگزار می شود و با افزایش جمعیت به چند بُر می رسد. نخستین یا کوچکترین بُر ویژه بزرگ ترها و در آن سفیدها است که معمولاً ایشان را «رئیس دمام» (رهبر مراسم «حجج دمام») برمیگزینند.

بسیاری سینه زنی ها با نوحه خوان که شخص دوم معمولاً حرفه ای تر است برگزار می شود. پس از تشکیل بر دوم، نوحه می خوانند. در واقع خواننده نخست (پیش سون) با خوانش نوحه هایی با ریتم آرام، تشکیل و نظم صف ها را عهده دارد و نوحه خوان دوم بر سرعت آن می افزاید و افراد با گرفتن کمر هم با دست چپ و سینه زنی با دست راست به غیر از هنگام هم سرایی نوحه بر سینه می زنند.

تقسیم بندی سینه زنی این شهر دو بخش پیش و پس از آن است که در هر ضرب آهنگ پیش از واحد با گذاردن یک پا به جلوه یک ضربه و پای دیگر به پشت ضربه دیگری بر سینه می زنند. سکوت سرگواران و سینه زدن ایشان از ویژگی های نوحه خوانی واحد است که در قدیم بیشتر از فرم «بحر طویل» بهره می برد و در پایان با همان وزن نوحه خوان ثنا گویی و سوگواران را وارد ذکر مصیبت می کرد. همراهی سینه زنی، با خوانش آرام و پی در پی واژه های «الله اکبر» و یا «الله واحد» توسط افراد ادامه می یابد.

در پایان آیین‌های سوگواری، اشخاص با گرفتن کمرهای یکدیگر و تشکیل صف‌های موازی و خواندن کلمه «فریادیا» به گونه پرسش و پاسخ، آیین را تمام کرده و بابت تشویق خواننده مبالغه‌ی در جیب یا شال‌هایی بر شانه‌اش می‌گذارند.

پیش از پایان مراسم بدست نوحه‌خوان، سوگواری با دگرگونی فرم وارد بخش پس به دست سرخوان یا افراد جلودسته در هر چند دقیقه و تغییر شکل و اجرای نوبت‌های شعارگونه در چند دسته کوچکتر می‌شود. عنوان‌های دیگری چون «یا ملا»، «ایا مظلوم»، «گل یا حسین» و «یزله عزا» (به دلیل برداشت از زیر درم اسم حسن و سرور) نیز به آن می‌گویند.

مانند دیگر نقاط ایران، اساس ساختار موسیقایی نوحه‌های بوشهر ردیف دستگاهی است. از ۲۵۷ نمونه ضبط شده در پژوهش حاضر، بیشترین آن‌ها متعلق به آواز ابو عطا (۳۵ نمونه)، دست‌آه (۳۴ نمونه)، آواز دشتی (۲۶ نمونه) و دستگاه شور (۲۳ نمونه)، کمترین شان متعلق به دستگاه نوا (۱ نمونه)، آواز افشاری و شور عرب (هر کدام ۲ نمونه)، آوازیات اصفهان و دستگاه راست پنج‌گاه (هر کدام ۳ نمونه) می‌باشد. در این بین نمونه‌های متعددی دارای مدلاسیون یا تغییر مقام (اجرای نوحه‌ها در دو یا سه دستگاه یا آواز) انحصار و رکورد جالبی بدان بخشیده است. کتاب حاضر حاوی ۷۲ نمونه از اصیل‌ترین نوحه‌های این شهر با معیار انتخاب اصالت موسیقایی، اجرای درست و تنوع نغمات و صداها می‌باشد.

به لحاظ محتوای موسیقایی نوحه‌های بوشهر دو دسته‌اند. دسته اول شامل نوحه‌هایی با ساختار کاملاً بوشهری که شامل نمونه‌هایی پرتحرک هم به لحاظ بالاد و پایین‌روندگی صدا و هم به لحاظ ضرب‌آهنگ، تغییر ریتم، استفاده به جا از ضدضربه‌ها و تحرک سرشار که از نوحه خوانی تمامی شهرهای ایران مجزا است و بیشتر از سروده‌های ناخدا عباس دریانورد و محمد شریفیان است. به عنوان نمونه می‌توان به نوحه‌های خوانده شده با صدای مدینه بی چون مصطفی گراشی، ناخدا عبدالحمید دشتی فرد، محسن سیاوش پوری (سیاوشی)، رضا صفایی، اسماعیل ایران دوست و علی تشکر، اشاره کرد. دسته دوم نوحه‌هایی که در ویژگی‌های مذکور همانند نمونه‌های دیگر، خاص ایران است که مثال آن اجراهای مداحانی چون سید حسین قاسمی راده، عبدالاحسین گرامی و برادران جمهیری است. نوحه خوانی زنانه بوشهر که بخشی از آن توسط مؤلف گردآوری شد نیز بیشتر در زمره دسته دوم واقع است.

به لحاظ ساختار شعری نوحه‌های بوشهر به دو دسته نمونه‌هایی برمبنای اوزان عروضی (با وزن‌های شعری ثابت) و نوحه‌هایی با اوزان متفاوت شعری با طول مصرع‌های کوتاه و بلند (که اغلب نمونه‌ها در این دسته قرار می‌گیرند) تقسیم می‌شوند. چیدمان اوزان دسته دوم به قدری جالب است که حتی موسیقی‌دان یا آهنگ‌ساز خبره در صورت کارشناسی آن برای اولین بار نمی‌توانند چگونگی خوانش ادامه مصرع‌های بسیاری نوحه‌ها را پیش‌بینی کند. به عنوان مثال بنده که مدت هشت سال مداوم گردآور نوحه‌های اصیل مناطق ایران بوده‌ام و تاکنون بیش از ۲۵۰۰ آهنگ متفاوت

ضبط کرده‌ام با شنیدن مصاریع اول اغلب نوحه‌های بوشهر برای اولین بار حدس اشتباهی از چگونگی خوانش ادامه آن داشته‌ام. در صورتی که با شنیدن نوحه‌های دیگر نقاط ایران اگر مصرع اول مثلاً در گوشه حجاز آواز ابوعطا خوانده شود حتی مردم عوام نیز به راحتی مصرع دوم را به گوشه درآمد فرود می‌آیند.

آغاز بسیاری نوحه‌های بوشهر با کلمات «شیعه»، «شیعیان» و «ای شیعه» خالت خبیثی مناسبت‌هایی چون فرارسیدن ماه محرم و یا سالگرد شهادت یا وفات حضرات معصومین به شیعیان دارد که نوحه‌های مشهور «شیعه بیا به سرزن بر سبط پیمبر»، «شیعه به سرزن ماه عزاد شد»، «شیعه باز است غم با آه و آه» «شیعه از نوشد قتل سبط پیمبر»، «ای شیعه مگر قتل شه کربلا شد»، «ای شیعه بر سرزن با ناله و غم»، «همه ای شیعیان با ناله و غم»، «ای شیعیان اگر ماه عزاد نوشد؟» و «شیعیان از نو بزنید بر سر» از این دسته‌اند.

از ویژگی‌های قابل توجه نوحه‌های بوشهر، جامعیت شهرهای دیگر کاربرد همزمان چند موضوع در یک نمونه است به عنوان مثال ابتدای بسیاری نوحه‌ها به اطلاع رسانی آغاز محرم و ادامه آن به صد پرده‌ای صحنه‌های شهادت امام حسین (ع) و یاران، یا خدا حافظی امام (ع) حضرت زینب (س) و حتی وقایع پس از شهادت می‌پردازد به خلاف نوحه‌خوانی‌های دیگر مناطق که بیشتر روی یک موضوع مثلاً تنها فرارسیدن ماه محرم تأکید دارند.

ویژگی دیگر نوحه‌خوانی بوشهر استفاده از ادوات بیانی‌ای چون «آخ»،

«وای» و ... در مابین بسیاری مصرع‌ها به ویژه مصرع‌هایی که تکرار می‌شوند می‌باشد.

نوحه‌های عربی-فارسی که در آن هم از ابیات عربی و هم فارسی استفاده می‌شود و بیشتر متداول در شهرهای استان خوزستان است نیز از دیگر انواع نوحه خوانی بوشهر است و می‌توان از این بین به نوحه‌های «گریم بحر به دین ویلی واویلا» (نمونه شماره ۶۰)، «هل من ناصرأینصرنی واویلا» و ... اشاره نمود.

ویژگی دیگر نوحه‌های بوشهر وجود نمونه‌هایی در دستگاه راست پنج‌گاه (نمونه‌های شماره ۱۵ و ۱۶) و آواز بیات اصفهان (نمونه شماره ۳۱) است که کاربرد کمتری در شهرهای دیگر دارد.

لهجه محلی بسیاری از نوحه‌ها تأثیر مستقیم بر خوانش نوحه‌ها دارد به عنوان مثال برخی افراد کلمات «مرو» را «مُرو»، «قطع نظر کن» را «قطع نظر کن» و یا «زشت آیین» را «زشت آیین» خوانده‌اند.

از جالب‌ترین ویژگی‌های نوحه خوانی بوشهر استفاده از ساز تنبک یا تغییر مقام برخی نمونه‌های فاخر و مشهور آن است که در دو دستگاه یا اریز یا بیشتر خوانده می‌شود. به عنوان مثال مصرع اول هر بند نوحه شماره ۵۱ (زیت سنگ به سالار شهیدان آمد) در گوشه درآمد دستگاه سه‌گاه و سه مصرع دیگر آن در فضای شور عرب خوانده می‌شود. و یا مصرع‌های فرد ابیات نوحه شماره ۸ «همه ای شیعیان با ناله و غم» در گوشه نهفت دستگاه نوا و مصرع‌های زوج آن با تغییر مقامی زیبا به گوشه درآمد دستگاه ماهور فرود می‌آید. یا این که نوحه شماره ۲۶ «شیعه از نوشد قتل سبط پیمبر» که بیت اول هر

بند آن در گوشه رهاب و بیت دوم آن در گوشه درآمد دستگاه ماهور خوانده می‌شود. هم چنین مصرع‌های بلند نمونه شماره ۳۴ «لیلا بگفت ای شه لب تشنه کامان» که از معروف‌ترین نوحه‌های این منطقه است در فضای دستگاه ماهور و مصرع‌های کوتاه آن در گوشه شوشتری خوانده می‌شود. برای یکی از نوحه‌های جالب بوشهر (نمونه شماره ۵۳ «شیعه زن به سرز ره وفا») هم زمان در سه گوشه عراق، رضایی و درآمد دستگاه ماهور است در صورتی که دیگر نوحه‌ها در یک یا نهایتاً دو گوشه خوانده می‌شوند.

کسره یا سمه کردن بسیاری حروف ساکن از دیگر ویژگی‌های نوحه خوانی بوشهر به جهت کوشش محلی یا نشستن موسیقی بر روی اشعار است. به عنوان مثال در نوحه شماره ۶۱ نوحه خوان ابیات را به این شکل می‌خواند:

چوزینب به دروازه شام آمد
زن و مرد شامی لب باُم آمد

خوانش نوحه «شیعه شد ماه عزازنید بر سر» (نمونه شماره ۲۱) در سه‌گاه آذری یا یتیم سه‌گاه (از آوازهای متداول مناطق ترکیه و ایران) نمونه جالبی است که توسط مرحوم علی سیاووش پوری خوانده می‌شود و امروزه تنها راوی این نوحه با این لحن فرزندشان محسن سیاووش پوری می‌باشد. تفاوت این نوع سه‌گاه با سه‌گاه ردیف دستگاهی در فرود آن به است سه‌گاه «لاکرن» به جای سه‌گاه «لابکار» می‌باشد. امروزه در بوشهر خوانش این نوحه در سه‌گاه ایرانی مرسوم است.

خوش سلیقه‌گی‌های نوحه‌سرایان قدیم این شهر را در نمونه‌های شماره ۴۵ و ۴۴ (در قتلگاه زینب گفتا به اهل دوران) و (لبالب گشته از خونابه غم

بادۀ دل‌ها) مشاهده نمود که مصرع به مصرع از غزل‌های معروف سعدی و حافظ (بگذار تا بگیریم چون ابر در بهاران) و (الا یا ایها الساقی ادر کأساً و ناولها) بسیار جان‌گداز و محزون تضمین کرده‌اند.

در پایان تشکرو سپاس خود را به عزیزانی که در پدید آوردن این اثر کمک حال یا راهنمایم بوده‌اند تقدیم می‌نمایم. به ویژه از جناب آقای ناخدا عبدالحمید دشتی فرد، خوان پیشکسوت بوشهر و نماینده محترم «بنیاد دعبل خزاعی» در استان بوشهر برای راهنمایی‌ها و پشتیبانی‌های دلسوزانه‌شان، تشکر می‌کنم. همچنین «همکاران عزیزم در «بنیاد دعبل خزاعی» و دوست عزیزم آقای محسن حسام مظاهری به جهت پیگیری‌های دلسوزانه‌شان در انتشار این مجموعه سپاسگزارم. در پایان همه محبت‌ها و عشق‌هایم را تقدیم پدر و مادر عزیزم می‌کنم که محبت و عشق واقعی را از ایشان آموخته‌ام.

رضوانی پور